

Napad na nadnice rudara Kreke krajem XIX veka

Milan Gavrić

Okupiravši Bosnu i Hercegovinu, austrougarske vlasti i kapitalisti morali su prvih desetak godina da stvaraju osnovne uslove za razvitak kapitalističke privrede. Oni su zatekli, kao što je poznato, odnose feudalne i prirodne privrede koji su dominirali. Nije bilo ni domaćeg kapitala, ni domaće radne snage. Nije bilo ni unutar-njeg tržišta, ni saobraćaja, ni odvojenosti budućeg glavnog proizvođača, najamnog radništva, od sredstava za proizvodnju. Ove uslove je okupaciona vlast morala veštački i planski da stvara. Glavni inicijator i organizator kapitalističkih odnosa u Bosni bila je država, odnosno bečko Zajedničko ministarstvo finansija, na čijem je čelu gotovo čitavih dvadeset godina bio ministar Kalaj.

Kapitalistički odnos eksploatacije se morao najpre presaditi. Uz velike privilegije stranim kapitalistima traženi su kapitali na bečkoj, budimpeštanskoj, pa i berlinskoj berzi. Uvezla se i prva kvalifikovana i polukvalifikovana radna snaga iz svih delova Austro-Ugarske. Država je morala da kompleksno planira razvoj privrede u Bosni i Hercegovini, te nam poduzimanje Zajedničkog ministarstva finansija iz Beča širom »novostečenih provincija« pruža za našu privrednu istoriju prvi primer i presedan državno-kapitalističkog kompleksnog planiranja privrede.

Da bi stvorila i tehničke uslove za razvoj krupne industrije, austrougarska civilna uprava, podižući energetska bazu za industriju, preuzima u svoje ruke otvaranje i rukovođenje rudnicima uglja.

Rudnik Kreka bio je najveći, i njime je za vreme austrougarskog perioda svakodnevno upravljano iz Bosanskog biroa ZMF. Ako želimo da pratimo politiku nadnica, koju su austrijske vlasti sprovodile u erarnim preduzećima, onda je primer rudnika Kreke tipičan i zbog toga vrlo ilustrativan.

U prvom periodu, to jest za prvih 10 ili 12 godina okupacije — ako imamo u vidu prosek nadnica — domaćih i stranih radnika u pojedinim državnim preduzećima — nadnice još nisu bile toliko

niske da bi se moglo izvući dovoljno zaključaka o kolonijalnoj eksploataciji radništva u Bosni. Austrijske vlasti ne bi inače mogle privući u Bosnu rudare i ostalo radništvo ako bi im nadnice bile ispod proseka u drugim zemljama Austro-Ugarske. Međutim, čim je privukla u industriju i rudnike dovoljan broj domaćih radnika, privučivši ih rudarstvu i drugim profesijama, ona otpočinje dugotrajnu i sistematsku ofanzivu u pravcu obaranja tih nadnica. I to iz dva razloga: prvo, što je državnoj kasi u Beču ponestalo novaca za daljnje investicije u Bosni, pogotovo zbog toga što ministru Kalaju nije pošlo za rukom da privuče u željenom obimu privatni kapital u BiH i, drugo, što nije bilo moguće odmah svesti nivo nadnica na kolonijalni, tj. što radna snaga nije bila tako nisko plaćena da kapitalu obezbeđuje kolonijalne ekstraprofite. Kako se vidi iz čitavog niza dokumenata Bosanskog biroa krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina, ZMF je »okrenuo list« i otpočeo bezdušno obaranje nominalnih i još bezdušnije obaranje realnih nadnica, zbog porasta skupoće u BiH, izazvane skupim transportnim troškovima, velikom potražnjom životnih namirnica u bosanskim gradovima, kao i usled negativnih posledica austrougarske monetarne reforme.

Krajem septembra 1888. godine ZMF je zatražilo od uprave Solane u Tuzli, čiji je pogon bio tada rudnik Kreka, da izvrši redukciju cene rudarskog rada (»geding«-a, akorda), kako bi se smanjili troškovi proizvodnje. Interesantan je i instruktivan odgovor Solane Beču, u stvari upravnika inženjera Grimera, koji je istovremeno bio i direktor rudnika. Tu je bačeno svetlo na odnose radnika i poslodavaca (države) u rudniku, pošto se pruža upoređenje stanja u Kreki sa stanjem nadnica u drugim rudnicima uglja širom Austro-Ugarske. Evo nekoliko najvažnijih mesta iz toga akta:

»S obzirom na visoku naredbu, ponizno potpisana uprava Solane dozvoljava sebi da Visoko ministarstvo sa najvećim respektom izvesti o tome da su bruto zarade, navedene u našem »izveštaju pogona«, u stvari nešto manje; kod ovih je u obzir uzet odbitak za eksploziv i ulje (za rudarske lampe, koje su se tada u rudnicima upotrebljavale — M. G.), tako da je u jednoj smeni zarada kopača bila 84 krajcara. Polazeći od toga da je taj nivo zarade rudnika postignut tako što oni rade po nekoliko sati iznad svog normalnog vremena (iznad 12,5 časova! — M. G.), a ovo nije označeno u broju njihovih nadnica, da se od navedenih nadnica mora još plaćati mesečni doprinos za Bratinsku blagajnu i Bolesničku kasu — i to, za oženjene 2 forinte i 40 krajcara, a za neoženjene 1 forinta i 40 krajcara — i, najзад, što stanarina iznosi 4 do 8 forinti mesečno i što su cene životnih namirnica u stalnom porastu. Imajući to u vidu, sa svom odanošću potpisana uprava Solane dozvoljava sebi da najponiznije uputi molbu da Visoko c. i k. Zajedničko ministarstvo blagoizvoli u svoj svojoj dobroti zasada odustati od namera vanog snižavanja cene rudarskog rada.

Da bi se ova preponizna molba obrazložila, najodanije potpisana Uprava Solane ima čast da izvesti da se ovdašnje cene

rudarskog rada (»gedinge«), u poređenju sa sličnim prilikama kao što su one uobičajene u Köflachu (u Štajerskoj blizu Graca — M. G.), relativno malo razlikuju, uprkos činjenici što tamo radnici imaju skoro besplatno na raspolaganju zdrave i prostore stanove i, posredstvom potrošačke zadruge, imaju jeftiniju ishranu nego ovde. U Rosenthalu, Schaflosu, kao i u Lankovicu, u hodnicima od 4 m širine i 3 m visine, rudarima se plaća za jednu metričku centu uglja u komadu — 8 krajcara, a za jednu jedinu metričku centu sitnog uglja — 4 krajcara; a ako se uzme prosek, tj 20% no sniženje za sitni ugalj, onda se plaća 7,2 krajcara za jednu metričku centu; ako su hodnici uži, onda, uz istu cenu rada za sitni ugalj, raste cena rada za ugalj u komadu (Stückkohlungedinge) na 9,5 do 10 krajcara. Tako prema kopačevoj nadnici jedna metrička centa uglja košta 8,4 do 8,8 krajcara. U ugljenokopu Kreke, u pripremanju, »geding« uglja u komadu je 8,66 krajcara za jedan q; za sitni ugalj kopači ne dobijaju nikakvu naknadu, tako da se u proseku, kod iste pretpostavke od 20% za sitni ugalj, kopačeve nadnice kreću do 6,93 krajcara, a u mesecu avgustu one su, zajedno sa pomoćnim kopačima, bile 7,93 krajcara za jedan q. Dakle, one su bile za 0,27 krajcara manje od najmanjih u Köflachu. Na dnevnom kopu u Köflachu plaća se kopaču za 1 q uglja u komadu 7,5 do 5 krajcara, za jedan q sitnog uglja do 4,8 krajcara, i to u slučajevima koji su najpovoljniji za preduzeće; u preduzeću Kreke nadnice kopača na dnevnom kopu iznose prosečno 5,3 krajcara za 1 q uglja u komadu, tako da se, pošto se kopaču za sitni ugalj ne daje nikakva naknada, metrička centa iz dnevnog kopa penje na nivo od 4,24 krajcara (pri čemu se tu uključuju i pomoćni radnici, kao što je to bio slučaj u mesecu avgustu sa 4,94 krajcara), što je, dakle, za 0,56 krajcara niže od najjeftinije tarife u Köflachu, i pored toga što se tamo, usled velikog razbijanja podine, mnogo uglja uništava, mada je i tamo sloj moćan.

Potpisana uprava Solane na kraju dozvoljava sebi da najponiznije navede činjenicu da se »geding« u ugljenokopu Kreke u toku jula već snižavao, zbog čega je već 6 kopača napustilo rad u preduzeću.

Ma koliko se, međutim, uprava Solane takođe stalno trudila da prema mogućnostima snizi troškove proizvodnje, što se najbolje vidi u brojkama navedenim za finansijsko poslovanje, i to na taj način što bi inostrane radnike zamenila domaćim, ona smatra, u ovom slučaju, kao svoju dužnost da izrazi temeljnu sumnju u to da bi jedno ponovno snižavanje »gedinga« u tako kratkom vremenskom razmaku, i to baš sada kada nastupa zima i dok ugljenokop ne može opstati bez upotrebe stalnih kopača, moglo imati za posledicu ozbiljne smetnje u radu pogona⁴⁾.

⁴⁾ ZMF, 7890, BH, 1888.

Uskoro posle ponovljenih zahteva o obaranju rudarskih nadnica počelo se sve oštrije postavljati pitanje potrebne radne snage uopšte, a one iz redova domaćih radnika napose. Gde naći, npr., radnu snagu za rudnik Kreku, to pitanje se sve oštrije postavljalo. S ovim problemom bili su organski povezani i drugi problemi, a pre svega kako zadržati kopače i ostale rudare u preduzeću, koji su, namamljeni lažnim obećanjima o visokim zaradama u Bosni, došli iz raznih krajeva Austro-Ugarske. A još je teži i komplikovaniji problem bilo pitanje kako naći novu radnu snagu među bosanskim proleterima, seoskim pauperima i kmetovima koji nisu navikli na rad u industriji, a pogotovo ne na rad po hodnicima u utrobi zemlje.

Ali, kao što je poznato, birokratiji nisu dostupni ljudski, pa čak i racionalni razlozi jednog solidnog stručnjaka kao što je bio Grimer. Ona, po logici birokratskog aparata, mora da napravi stotine pogrešnih postupaka, ponaša se kao slon u porculanskoj radnji; i tek kad šteta bude velika, počinju se stvari ispravljati i svoditi na pravu i moguću meru. Nije bez razloga Karl Marks rekao da se suština birokratizma manifestuje u lovu za karijerom²⁾; a »befel« je — »befel«.

U 1894. godini novoosnovani rudarski odsek u Bosanskom birou ZMF postavio je u svoj širini i oštrini problem daljenjeg pojedintinjavanja troškova proizvodnje u Kreki, to jest na taj način što bi se u rudnike na rad privukla jeftinija radna snaga, radna snaga domaćih, bosansko-hercegovačkih rudara. Rudnik Kreka je za prvih deset godina svoga postojanja preko 40% svoje proizvodnje plasirao za pogon lokomotiva na mađarskim železnicama. To je ukazivalo na činjenicu da je faza osnivanja rudnika i njihovog uklapanja u planirani sistem izgradnje kolonijalnih preduzeća u Bosni i Hercegovini bila završena.

Osim toga, tu je postojao i još jedan novi istorijski momenat, koji je prisiljavao ZMF da u Bosni forsirano radi na formiranju rudara iz domaće radne snage. Ovaj momenat je bio političke prirode. »Bauk komunizma«, koji se u doba pisanja Komunističkog manifesta, po konstataciji Marksa i Engelsa širio zapadnom Evropom, taj isti bauk se 50 godina kasnije počeo sasvim osetno širiti i po zemljama srednje i istočne Evrope, pa je tako zakucao i na vrata BiH, zemalja koje su, svega 15 godina ranije, predstavljale, u odnosu na kapitalističke odnose, tamni »turski vilajet«.

To je bio razlog više da se bosanski rudnici oslobode prisustva i uticaja inostranih radnika, koji su duh proleTERSKE klasne borbe prenosili iz rudnika po Češkoj, Štajerskoj i Mađarskoj i u bosanske rudnike.

Ovakva nastojanja Kalaja i njegovih činovnika u ZMF odražavaju se u službenoj prepisci toga vremena. Naročito je karakterističan koncept izveštaja Rudarskog odseka Bosanskog biroa od 25. maja 1894. godine upućen ministru finansija, Zemaljskoj vladi u Sarajevu i okružnoj vlasti u Tuzli. Osvrćući se na proizvodnju

²⁾ Vidi poznati i danas mnogo citirani tekst o birokratizmu u Marksovoj »Kritici Hegelove filozofije prava«.

uglja, proizvodne troškove, učinak rada i dobit u rudniku Kreka za godinu 1893, referent je, dajući direktive za budućnost, analizirao, koncipirao i zaključivao na sledeći način:

»Nasuprot rezultatima iz 1892. godine vidimo povećanje proizvodnje za 142,171 q, uz istovremeno povećanje troškova proizvodnje za 2,69 krajcara za 1 q, a i opadanje dobiti rudnika sa 35,312 forinti na 17,325 forinti. Povećanju cene koštanja, do koje je došlo, doprinelo je to što su tako reći svi ogranci pogona u tome učestvovali, te se zbog toga nameće zaključak da se povećanje cene koštanja ne može samo svesti na nepovoljno formiranje odnosa u otkopu uglja u Južnom reviru nego i na druge okolnosti, kao i na već često ističani, ničim nemotivisani nivo nadnica u tome vremenskom periodu, a zatim i na slabije iskorišćavanje radne snage, na taj način što se ovo odrazilo u znatnijem opadanju učinka po čoveku i smeni za 1,6 q.

Snižavanje radničkih najamnina u rudniku uglja bilo je već zahtevano ovdašnjom naredbom od 5. maja ove godine br. 5294/BH, a osim toga, može se primetiti još i to da uzrok prekomernog porasta najamnina u toku poslednjih godina treba dobrim delom pripisati sve brojnijem upošljavanju stranih radnika. Medutim, kako iz ovdašnjih pribeležaka proizilazi, broj zaposlenih stranih radnika u rudniku Kreka iznosio je 1892. godine 25 do 30%, dok se početkom 1893. godine taj broj popeo na 40%, a krajem 1893. i na 45%, da bi u poslednje doba opao opet na 40%. Nasuprot tome, u rudniku uglja u Zenici ukupan broj stranih radnika sada iznosi 12%, te se u ovdašnjim izveštajima od 4. aprila ove godine br. 30113. BH navedena razlika između nadnica rudnika Kreka i Zenice objašnjava time što su domaći radnici, kako je poznato, malim zadovoljniji nego strani radnici³⁾.

U pogledu snižavanja nadnica u rudniku Kreka mora se takođe paziti na to da se u posao više prima domaćih radnika, te nasuprot tome treba *postepeno iz rudnika ukloniti sve sumnjive strane radnike, kao i one koji ne bi bili zadovoljni preduzetim snižavanjem nadnica*. Prilikom pribavljanja domaćih radnika treba uzimati u obzir one srezove gde je ranije bilo rudarenja i gde su nadnice niske, kao što je to slučaj u Sanskom Mostu, Prijedoru, Srebrenici. Ovlašćujemo upravu Solane da se u tom cilju obrati nadležnim okružnim vlastima. Pri tome napominjemo da bi, što je posve razumljivo, trebalo najmanje domaće radne snage tek onda preduzimati kada bude poboljšana prodaja, jer sada i bez toga proizvodnja znatno nadmašuje prođu. Neka uprava Solane pošalje ovamo izveštaj i rezultate nastojanja oko pojačanog angažovanja domaćih radnika⁴⁾.

U posebnoj instrukciji ZMF okružnoj oblasti u Tuzli, od istog datuma, pitanje upošljavanja domaćih radnika u Kreki još se detaljnije obrazlaže:

³⁾ ... »die einheimischen Arbeiter bekantlich viel genügsammer sind als die fremden.« — kurziv naš — M. G.

⁴⁾ »Građa o počecima radničkog pokreta u BiH od 1.878. do 1.905.«

»Ustanovljeno je da poslednjih godina broj zaposlenih stranih radnika u rudniku uglja Kreka, u odnosu na broj domaćih radnika, nesrazmerno raste. Svakako je poznato da su domaći radnici u rudarstvu manje postojani i da se povremeno udaljuju sa posla da bi obrađivali svoju zemlju, što je svakako šteta za rudarsku proizvodnju. Međutim, bez obzira na to, treba nastojati da se poveća broj domaćih radnika u rudniku Kreka, i to uglavnom zbog toga, jer su oni malim zadovoljniji pa će se zadovoljiti i manjim nadnicama nego strani, a i zbog toga što se prihodi od proizvodnje rudnika Kreka mogu poboljšati samo ako nadnice budu znatno smanjene.⁵⁾ Dovediti na posao treba one strane radnike koji žele da za stalno ostanu u Rudniku, a to će biti olakšano daljnjom izgradnjom radničkih stanova, izgradnjom koja je u toku.

Stavlja se u dužnost okružnoj oblasti da što je moguće bolje pomogne upravu Solane u pribavljanju domaćih radnika i da podređenim srezovima dade eventualno potrebna uputstva, kao i da, ako se ukaže potreba, u istom cilju takođe stupi u vezi sa ostalim okružnim oblastima. Neka mi se pravovremeno javi rezultat svih mera koje su u tom pravcu bile preduzete⁶⁾.

Održavati nadnice na što nižem nivou da bi se i pomoću toga privukao kapital iz Metropole — to je tipična politika kolonijalizma. Što jeftinije sirovine i radna snaga u bescenje — to je idealna situacija za ostvarivanje »extra« viška vrednosti. Još u vreme prvih godina okupacije vidimo okružnog načelnika u Tuzli Horovitca kako je kao svoju prvu i najveću dužnost shvatio to da i sam lično pronalazi ugalj, sô i ostale rude, da se brine o povećanju broja potrošača uglja, soli itd. A sada mu se kao glavna karika u lancu njegovih zadataka postavlja kao dužnost da mobiliše putem političke vlasti, putem žandara i policajaca, ako treba, jeftinu radnu snagu za rudnike i druga industrijska preduzeća. A istovremeno se od njega traži da pojača bezbednost prema »sumnjivim« stranim radnicima i da ih uklanja ako se ovi ne bi zadovoljili kolonijalnim nivoom nadnica. Nema nikakve sumnje da će se pod kategoriju sumnjivih stranih radnika evidentirati i oni koji će postaviti otpor obaranju nadnica, a tek posle ovih bilo bi govora i o onim »politisch verdächtigte« koji bi u »okupirane provincije« unosili revolucionarni duh modernog radničkog pokreta.

Direktor rudnika i Solane u Tuzli ing. Grimer, bio je dobar stručnjak za rudarstvo i, po mnogo čemu sudeći, makar u to vreme, bio je solidaran sa svojim rudarima, barem onim koji su došli s njime iz raznih rudnika Monarhije; bio je, u stvari, bezazlen činovnik te nije shvatio šta se od njega zahteva.

Na sva pitanja koja se pokreću i proveravaju novim instrukcijama datim Zemaljskoj vladi u Sarajevu, političkim vlastima po

⁵⁾ DAS, st. 126-127, kurziv naš — M. G.

⁶⁾ Na istom mestu str. 401-402.

pojedininim okruzima i upravama erarnih preduzeća, a koje je istaklo ZMF u navedenom aktu od 25. maja 1894. godine, ing. Grimer »odbranaški« navodi čitav niz momenata kojima obrazlaže, pored nepovoljnih prilika u vađenju uglja u južnom reviru u Kreki, porast troškova proizvodnje. Ovi razlozi se svode na sledeće:

1) Cela proizvodnja uglja dobijala se iz faze rudarskog pripremanja, jer se forsiralo pokrivanje porasle potrošnje od strane sve većeg broja industrijskih preduzeća u BiH. Pri tome Grimer pripominje pretpostavljenima u Beču da je ZMF u ranijim naredbama zahtevalo od Kreke da se isporuke uglja preduzećima imaju izvršiti bez obzira na sve okolnosti;

2) Kupovina novih zemljišnih parcela u ukupnom iznosu od 3330 forinti bila je izvršena na teret troškova pogona, što se ranijom naredbom od njega zahtevalo, dok su se u prethodnim periodima iznosi za kupovinu zemljišta uzimali iz amortizacionog fonda;

3) Troškovi održavanja, pripremanja i rastvaranja bili su u Kreki takođe porasli zbog urušavanja i zatrpavanja južnog »Vilma-potkopa« u dužini od 100 m, što je dovelo do potrebe da se prokopa novi izvozni hodnik, a zatim i zbog povećanih troškova za izgradnju dovoznih cesta i železničkog koloseka. I, najzad,

4) Železnički pogon se pokazao skuplji nego što se ranije pretpostavljalo. Tako je samo za opravku rudničke lokomotive moralo biti utrošeno oko 3.000 forinti⁷⁾.

Međutim, ing. Grimeru nije ništa pomoglo ovo sasvim razložno motivisanje »ničim nemotivisanih troškova proizvodnje«. Mada su činovnici rudarskog odseka Bosanskog biroa u ZMF, pošto su čitavih 10 godina rukovodili izgradnjom rudnika Kreka bili do tančina upoznati s njegovim stanjem, kao i sa svim ranijim naredbama koje su sami formulisali, a na koje se poziva Grimer, oni su se ovoga puta sasvim oglušili o Grimerova obrazloženja. U pitanju je bio »novi« Kalajev zaokret. A u svom lovu za višim položajima i platama birokratija je bezobzirna.

U pogledu smanjenja učinka rada Grimer je u istom izveštaju uveravao svoje pretpostavljene u Beču da ono ne potiče zbog »manjeg iskorištavanja radne snage«, nego zbog toga što se pri istovaranju uglja prešlo iz jednog sloja sa 5 do 8% jalovine na sloj uglja sa 32% jalovine, pri čemu rad na uklanjanju jalovine nije bio uzet u obzir pri izračunavanju učinka rada.

Što se tiče pitanja sve većeg angažovanja domaćih radnika u rudniku, Grimer se brani time što navodi da se takvo angažovanje uvek uzimalo u obzir, to jest da se »davala prednost domaćoj radnoj snazi«. Međutim, Gramer kaže: »Ako je uprkos toga procenat domaćih radnika zaposlenih u rudniku Kreka sada relativno manji, to je zasnovano na tome što je ovdašnji ugalj žilav, a to vrlo otežava kopačev rad i ovaj rad je stvarno, prema iskazima samih bosanskih kopača, mnogo teži nego u Zenici, pa zbog toga domaći radnici više vole da rade u Zenici, iako su tamošnje nadnice niže. Zbog toga su« — kako Grimer dalje navodi — »ne mogavši podneti teški kopački rad

⁷⁾ GZ 7947/94.

u Kreki, mnogi domaći radnici posle kraćeg vremena napuštali posao sa motivacijom da su preslabi za takvu vrstu rada«. A što se tiče težeg rada, Grimer kaže: »I pravo je da se za nj više plati, jer se mora nadoknađivati veći utrošak radnikove radne snage u Kreki nego u Zenici«.

Sa ovakvim razlozima Grimer je upozoravao odgovorne faktore u Beču da se ne prenaple sa upošljavanjem domaćih radnika. U vezi s tim on doslovce kaže ovo:

»Protiv forsirane upotrebe domaćih radnika govore nam dosada stečena iskustva. Naime, uprkos svih normalnih i save-snih mera predostrožnosti, bilo je u rudniku Kreke dosada 9 lica smrtno i teško povređeno, a od ovih 9 lica 7 je bilo domaćih, dok su preostala dvojica bili austrijski podanici.

A kako je dosadašnji odnos između domaćih i stranih radnika bio 3 : 2, to se iz navedenog vidi da postoji znatan višak nesrećnih slučajeva među domaćim radnicima⁸⁾.

Činjenicu da su u rudniku brojno najviše stradali Bosanci, Grimer obrazlaže njihovim narodnosnim karakterom. Tako bi po ovom njegovom tvrđenju izgledalo da su oni, maltene, sami krivi za svoje nesreće. Po Grimeru, bosanski rudari su: »s jedne strane snishodljivi, dok su, s druge strane, vrlo indolentni i fatalisti«. Osim toga, Grimer još navodi da je »zaista poznato da domaći radnici nisu u većoj meri malim zadovoljniji od brojno više zastupljenih radnika Slovenaca u Kreki«.

Na kraju, ne želeći da dođe u oštar sukob sa svojim pretpostavljenim, pa elastično iznoseći neke tvrdnje, Grimer se, ne shvatajući radikalno novi kurs Kalajeve politike u pogledu nadnica, upravo time još ponajviše zamerio odgovornim faktorima u Beču. Tu on kaže:

»Potpisanoj upravi Solane je sasvim daleka svaka pomisao da kritikuje druge bosanske rudarske direkcije, ali smatramo da ne treba propustiti da se visokom c. i kr. Ministarstvu ne skrene pažnja na činjenicu da su u autentičnim štrajkovima, do kojih je došlo u aprilu 1894. godine u Dubošnici i u Zenici početkom maja, učestvovali, u prvom, od 20 radnika — 18 domaćih, a u drugom, od 23 radnika — 21 domaći, kao i na to da je uzrok štrajku bila nesrazmera između zarada i potreba.

U pogledu ovdašnjeg nivoa nadnica, uz najveće poštovanje dozvoljavamo sebi da se ponovno osvrnemo na našu motivaciju iz izveštaja od 22. maja 1894. godine, Z. 1.063, i pri tome da primetimo da bi bila zabluda poverovati da će snižavanje nadnica dovesti do toga da će odmah nastupiti odliv inostranih kopača. Sada, u letnjim mesecima, svaki kopač će nastojati da se održi na svom mestu, jer on zna da se svi rudnici uglja nalaze u smanjenom pogonu i da neće moći tako lako naći zaposlenje na drugom mestu; međutim, čim se približi jesen, kada svi

⁸⁾ GZ, 7947/94.

ugljenokopi moraju povećati broj svojih radnika, doći će sigurno i ovde do živahnog odliva kopača, i ovaj rudnik će, u vreme hitnog podmirivanja tražnje za ugljem, trpeti veliku nestašicu radne snage, kao što se to događalo i prošle godine«⁹⁾.

Za svoju građansku hrabrost i otpor protiv snižavanja nadnica Grimer je uskoro morao da ustupi svoje mesto drugome čoveku koji je na najbezobzirniji način sprovodio novu Kalajevu politiku u oblasti nadnica u erarnim preduzećima. Čim su u Beču osetili da na Grimera ne mogu računati u sprovođenju politike obaranja nadnica, ZMF je odmah u inspekciju u Tuzlu poslalo rudarskog višeg savetnika inž. Franca Peha. U njegovom izveštaju, koji je usledio (8090/BH, 3/VII 1894.) stoji da je udeo inostranih radnika u ukupnom broju zaposlenih radnika u rudniku Kreka iznosio od marta do maja 1894. godine 33,5%, 35% i 32%. Cena koštanja je bila neznatno snižena, što je postignuto daljnjim snižavanjem nadnica.

U pogledu snižavanja troškova proizvodnje na nivo od 16 kraj-cara za 1 q, ing. Peh je predlagao da se sprovedu sledeće mere: 1) Organizovati što veći broj otkopnih mesta! 2) Koncentrisati pogon na dva glavna revira — Staru jamu Kreke i etažni potkop u Južnom polju; 3) Stalno dovoditi domaću radnu snagu i snižavati nadnice ukoliko je to sprovodljivo, uz podelu kopača na starije i pomoćne kopače, s tim da se ovoj drugoj kategoriji snize nadnice; 4) Smanjiti na najnižu meru korišćenje jamskog drveta i podići učinak rudarskog rada poboljšanom ventilacijom, i 5) Smanjiti broj rudničkih konja sa 8 na 6.

Uz pomoć administrativnih vlasti rudniku Kreka je konačno pošlo za rukom da uposlí potreban broj novih radnika. Oni su u Kreku bili upućeni većinom iz srebreničkog i vlaseničkog sreza. Čak je i okružni načelnik 3. septembra 1894. godine telegrafski javio ZMF da Kreka već raspolaže i suviškom radne snage, da su pojedini radnici iz vlaseničkog sreza primljeni na posao, dok su 8 ljudi iz Srebrenice odbili da stupe na posao u rudnik kada su na licu mesta videli o kakvom se zapravo poslu u rudniku radilo. Ali je inž. Franc Peh u posebnom izveštaju ZMF javio da je privođenje dovoljnog broja radnika u Kreku bilo samo delomično zasluga administrativnih vlasti. To da se u Kreki stvorila dovoljna radna snaga, kaže Peh, treba dobrim delom zahvaliti okolnosti što su bili završeni letnji poljski radovi. Tim povodom Peh doslovice kaže ovo:

»Radnički stalež je, uopšte uzeto, miran i zadovoljan; socijalističke težnje nisu se dosada kod njega ispoljile. Direktor Sladeček, koji se brzo snalazi na svom novom položaju, ceni radnu snagu domaćih radnika gotovo isto toliko kao i radnu snagu stranih radnika. Jedino je potrebno da se nešto učini u pogledu njihovog stambenog smeštaja, pošto u koloniji nema više slobodnog stambenog prostora, a ovi delomično stanuju

⁹⁾ GZ, 14172/94.

u takozvanim »kolibama«. To se odnosi na nekih 40 domaćih radnika, za koje bi se eventualno moglo podići na nekom mestu po strani, jedna jeftina baraka. Obične radničke kuće u kolonama bile bi, po mišljenju ovdašnjih činovnika, prefine za ove radnike (»noch zu fein! — M. G.¹⁰⁾).

Francu Pehu bilo je naređeno da sa novim direktorom i ostalim rukovodiocima Kreke održi nekoliko savetovanja, uz zapisnik i potpise, te da im objasni o čemu se radi i da ih obaveže na sprovođenje novog kursa.

Na trećem po redu takvom stručnom savetovanju koje se održalo 26. novembra u Kreki bilo je postavljeno na dnevni red pitanje radne snage. Orijentacija na jeftiniju, »sirovu«, to jest nekvalifikovanu i neobučenu domaću radnu snagu, daljnje snižavanje nadnica i nerešeno stambeno pitanje novih radnika uskoro je dovelo do jake fluktuacije i osipanja radnika iz rudnika Kreka, kako je to, uostalom, predviđao iskusni i oprezni Johan Grimer. I to se događalo baš u zimu kad se rudnik Kreka pripremao da poveća svoju proizvodnju iznad jednog miliona metričkih centi godišnje i kada je tražnja uglja Kreke bila naglo porasla.

Preduzeće je tako moralo rešavati novi problem, i to u svojoj njegovoj oštini: problem na koji način »najefikasnije stabilizovati stanje ljudstva«. Evo nekoliko karakterističnih mesta iz zapisnika toga savetovanja:

»Promene u ljudstvu su vrlo znatne. U sadašnjem času one nanose štetu interesima preduzeća. Čak i oni radnici koji su članovi Bratinske blagajne fluktuiraju u preduzeću dosta često, što se vidi iz sledećeg pregleda:

Članova B. B. dne	1. I 1894	139	100%
Novih članova B. B. od	1. I 1894	61 (+)	44%
		<u>200</u>	
Istupilo iz članstva B. B.		<u>38 (—)</u>	27%

Postojeće stanje 126. članova.

Međutim, bilo je u tekućoj godini, pored toga, svakoga meseca primljeno oko 30 flotantnih, nestalnih radnika, a toliko isto svakog meseca i otpuštanu sa posla, što je pokazivalo da je fluktuacija ljudstva vrlo znatna. To zlo se samo delimično može pripisati snižavanju nadnica koje je vršeno u toku godine, međutim pravi uzrok za to treba tražiti u opštem karakteru domaćih radnika. Ali, nema nikakve sumnje da je ovo loše stanje moguće ukloniti delimično pomoću radikalnih mera, koje treba preduzimati kako bi se radnicima boravak u preduzeću učinio što prijatniji. Pitanje stanova postavilo se na prvom mestu i ono se može shvatiti iz priložene tabele brojnog stanja sada nastanjenih i nenastanjenih radnika podeljenih po kategorijama i pripadnosti na strane i domaće radnike.

¹⁰⁾ ZMF, 7947/94, Izveštaj Grimera od 13. VI, 1894. godine.

Kategorije i pripadnosti	nadgl.	dijurni	zamatlje	prvi kopaci	kopači	porn. kopači	vozači	nadničari	na površ.	kočijaši	svega
Domaći					62	11	90	44	63	5	280
Strani	3	3	7	7	100	1	3	1	2		127
Svega:	3	3	7	7	162	12	93	45	65	5	407
Od ovih dobili stanove:											
Domaći					19	6	4				29
Strani	3	3	7	7	88	1	3	1	2		115
Nisu smešteni u stanove:											
Domaći			5		43	5	86	44	63	5	251
Strani					12						12
Ukupno:			5		55	5	86	44	63	5	263

Iz ovog proizlazi da su svi strani radnici, sem 12 kopača koji stanuju u gradu, smešteni u stanove.

U celini, preduzeće u kolonijama i u blizini Kružne peći raspolaže sa 120 stanova, od čega 109 za porodice i 11 za neženjene sa po 6 kreveta, što ukupno predstavlja stambeni prostor za 175 ljudi.

Kako su stvarno dobili stanove, od oženjenih 104, od neoženjenih 36 i od radnika Solane 5 (ukupno 145 radnika), to od gore navedenih 175 nema još mesta za 30 ljudi, i to neoženjenih.

Ovi slobodni stanovi biće uskoro zauzeti od strane prispelih domaćih radnika iz Vareša, Jasenice i Fojnice. Međutim, osim toga, ima u preduzeću još oko 20 nestalnih radnika koji spavaju u kolibama, ispod izvrnutih rudarskih vagoneta i slično, a osim toga, oko 50 domaćih radnika živi u svojim selima na udaljenosti od preko 2 sata hoda. Pri lošim vremenskim prilikama ovi izostaju s posla, ili pak slabo rade (wenig leisten).

Za ove ljude sada bi bilo najbolje rešenje da se izgradi jedna ozidana baraka u koju se moglo smestiti oko 50 radnika¹¹⁾.

¹¹⁾ GZ 14.376, od 30. XI 1894.

Među ostale negativne faktore koji su doveli do nestabilnosti odnosno fluktuacije radnika u Kreki u zapisniku se ističe činjenica da deca rudara nemaju škole te su prisiljena da propešače svaki dan po 6 km do grada i nazad, da su roditelji prisiljeni da daju deci poseban novac za ručak, što mesečno opterećuje porodični budžet za 3 do 6 forinti. Tu se takođe navodi da deo Tuzle oko rudnika, solane i drugih preduzeća Kreke ima oko 100 dece koja bi trebalo da pohađaju školu, te se ZMF moli da odobri izgradnju osnovne škole u Kreki za koju bi na početku bila potrebna barem 2 učitelja i jedna negovateljica dece u dečijem vrtiću. Kao daljnje zlo koje deluje negativno na »stabilnost radništva« ističe se i nedostajanje lekara. Gradski lekar, dr Duler je preopterećen, te često »kao svoju zamenu u Kreku šalje jednog turskog lekara, u čije sposobnosti, međutim, pripadnici rudokopa imaju malo poverenja«.

Najznačajnija i najinteresantnija tema savetovanja bilo je pitanje uvođenja osmosatnog radnog vremena. O tome zapisnik kaže sledeće:

»Pitanje eventualnog skraćivanja jedne smene sa 12 na 8 časova bilo je takođe uzeto u razmatranje. U sadašnje vreme dnevna smena traje od 6 časova ujutro do 6 časova naveče, pri čemu se za ulazak u rudnik na posao i izlazak sa posla računa da traju po jedan sat, zatim za vreme ručka, za koje radnici takođe izlaze iz jame, gubi se skoro 2 sata, tako da u proseku preostaje radno vreme od nekih 9 sati. Slično se događa i sa noćnom smenom, a osim toga, neki ljudi u njenom toku običavaju da odspavaju po nekoliko sati, tako da se i njeno trajanje svodi na približno 9 sati.

U odnosu na radnike predstavljalo bi dobročinstvo kada bi se raspored mogao tako podesiti da se mesto dveju 12-satnih smena zavedu dve 8-satne, i to od 6 ujutru do 2 po podne i od 2 po podne do 10 sati naveče. Gledište je potpisanih da će se u 8-satnom radnom vremenu moći postići isti radni učinak kao i u sadašnjem 12-satnom radnom vremenu ako čisto radno vreme bude iznosilo punih 8 sati, ako radnik bude na poslu već u 6 sati ujutru i napusti radno mesto tačno u dva sata po podne, pošto će na samom radilištu biti zamenjen popodnevnom smenom, a ova bude radila sve dok ne otkuca 10 časova.

Direktor Grimer, međutim, upozoravao je na to da bi uvođenje 8-satnog radnog vremena moglo imati neželjene posledice za ostale industrijske grane u BiH, ali da se treba sumnjati u to da bi 8-satna smena mogla dovesti do opadanja učinka rada po čoveku i smeni, a tim opadanjem i do povećanja cene koštanja. Za slučaj ako visoko Ministarstvo ipak bude imalo u vidu uvođenje 8-satnog radnog vremena, najponizniji potpisnici preporučili bi da se najpre pokuša uvesti osmosatno radno vreme u staroj jami Kreke. U ovoj jami je struktura sloja ravnomernija i stoga je podesnija za upoređenje rezultata nego što bi to bio slučaj u južnom reviru¹²⁾.

¹²⁾ GZ 14374/94.

Rukovodioci Kreke i izaslanici iz ZMF imali su u vidu još jednu meru koju je trebalo preduzeti u cilju »stabilizacije radne snage«. Ona se ticala Bratinske blagajne. Oni ukazuju rukovodiocima u ZMF na činjenicu da je i fluktuacija članova Britanske blagajne u BiH bila prilično velika i da je, po njihovom mišljenju, glavni razlog nizak nivo takozvane provizije, kao i to da je ona ograničena samo na slučaj radne nesposobnosti. U vezi s tim u zapisniku je konstatovano:

... »zbog toga članstvo B. B. pridaje malu vrednost eventualnoj proviziji, te se lako odriče i svojih 25% uloga pri napuštanju posla u rudniku. Kako bi se za ciljeve B. B. krajnje škodljiva fluktuacija otežala bilo je već i ranije naređeno da se 75% od rudarevog uloga isplaćuje onima koji napuštaju članstvo u B. B. tek nakon tri meseca pošto su napustili posao. Ovaj rok se pokazao kao nepodesan, te zbog toga potpisnici zapisnika savetovanja dozvoljavaju sebi da podnesu predlog da se rok za povratnu isplatu uloga u B. B. produži onima koji napuštaju članstvo, i to za domaće radnike na jednu godinu, a za strane radnike, koji se vraćaju u Monarhiju, na 3 meseca«¹³⁾.

Da bi se radnici čvršće vezali za preduzeće, na predlog Franca Peha, diskutovalo se o eventualnom osnivanju jedne blagajne za štednju i eventualnu pomoć pri samom preduzeću (Werkssparkasse), međutim, činovnici u Kreki izrazili su svoju sumnju u uspeh organizovanja jedne takve kase, jer »u sadašnje vreme kod ovdašnjih radnika nisu postignute neke pomena vredne uštede, pošto ono što im od najnužnijih troškova života preostaje, upotrebe za školovanje dece, nabavku najnužnijih stvari ili pak korisnih domaćih životinja i sl.«¹⁴⁾.

Prema priloženoj tabeli radništvo Kreke bilo je sastavljeno od 70% domaćih i 30% stranih radnika. Od domaćih radnika, kako se vidi, samo je njih 10% dobilo stanove, dok su svi stranci imali stanove, i to 10% od njihovog broja u samoj Tuzli i 90% u rudničkim stanovima. Uporedimo li tadašnje stanje u Kreki sa tadašnjim stanjem u rudniku uglja u Zenici, onda vidimo da je u Zenici bilo 89% domaćih i 11% stranih radnika. U stanove koji su pripadali rudniku Zenica bilo je smešteno svega jedna trećina domaćeg radništva, dok je istovremeno u ovim stanovima bilo smešteno 80% stranih radnika. I u slučaju Kreke, kao i u slučaju Zenice, rudarske stambene kolo-

¹³⁾ U istom aktu, GZ 14376/94, u popratnom pismu Franca Peha uz ovaj izveštaj navodi se činjenica da u samoj Austriji preduzeća uplaćuju u B. B. uloge koji predstavljaju 100% radnikovog uloga, dok je u B. B. u BiH preduzeće uplaćivalo samo 25% visine radničkog uloga. Odatle potiče diskriminacija i samo bagatelizovanje članstva u Bratinskoj blagajni u Bosni i Hercegovini.

Svraca se pažnja Montanističkom odseku Bosanskog biroa na činjenicu da se u samoj Austriji prema zakonskim odredbama o B. B. od strane preduzeća uplaćuje ulog u visini od 100% samog radničkog uloga, tj. polovinu ukupnog uloga, dok je u BiH preduzeće uplaćivalo samo 25% visine radničkog uloga. I ta kolonijalna diskriminacija prema B. B. u okupiranim provincijama bila je jedan od razloga odnosa bagatelizacije prema članstvu u B. B.

¹⁴⁾ Na istom mestu.

nije bile su u stvari neka vrsta kolonijalnih naselja stranih radnika, kao što su ih imali Englezi u Indiji, Francuzi u Alžiru itd.

Stanje ljudstva u Kreki, njegove zarade prema kategorijama, ukupno, i po jednom čoveku i smeni, pokazuje sledeća tabela iz izveštaja Kreke za 1894. godinu:

Kategorije	domaći	strani	ukupno	ostvarene nadnice	Čiste zarade	ukupno na 1 smenu
Činovnika	—	6	6	—		
Nadglednika	—	2	2	—		
Kopača i pom. kopača	90	90	180	51.973	92.096,18	1,77
Kopača i livaca	2	5	7	2.259 ¹ / ₄	2.764,78	1,22
Tesara i zidara	5	1	6	1.687 ¹ / ₄	2.529,95	1,50
Mašinista i ložaća	2	2	4	1.105 ¹ / ₄	1.358,45	1,23
Vozača u jami	120	2	122	25.627 ¹ / ₄	25.627,38	94
Separacija	90	6	102	29.700	19.129,50	64
Ostali površinski radnici	29	1	30	5.546 ³ / ₄	4.413,17	80
železničari	3	2	5	1.267 ¹ / ₄	1.229,85	97
Ukupno:	341	117	464	120.845	149.149,26	1,23

Iz ove tabele brojeva vidljivo je da je odnos domaćih i stranih radnika bio 3 : 1, ali je odnos broja domaćih i stranih kopača i pomoćnih kopača bio još uvek 1 : 1. Vozači, radnici na separaciji, utovaru i razni nadničari na površini, njih 254, bili su gotovo 100% domaći živalj, a njihova je nadnica bila niska, ispod jedne forinte. Međutim, među činovnicima i nadglednicima nije bilo nijednog domaćeg čoveka, te se i time kolonijalni karakter preduzeća manifestovao u potpunosti: okupator je isključivo rukovodio našim najvećim rudnikom. Kako se iz drugih tabela istog izveštaja od 1894. godine može razabrati, učinak rada kopača u pripremanju bio je prosečno 22,1 q u jednoj smeni, u kopanju 31,3 q, dok je učinak vozača bio 41,3 q. Ovi učinci su bili za 10 do 20% veći nego što su bili 4 do 5 godina ranije.

Uporedimo li prosečne nadnice u rudniku Kreka za niz godina od 1894. do 1897, onda vidimo ovakvo kretanje:

1894.	1 forinta 23 krajcara
1895.	1 forinta 15 krajcara
1896.	1 forinta 9 krajcara
1897.	1 forinta 10 krajcara ¹⁵⁾ .

¹⁵⁾ Izveštaj rudarske uprave u Tuzli ZMF od 10. XII 1897. DAS.

Prosečna nadnica kopača i vozača za isti period:

	kopača	vozača
1894.	1,77	0,94
1895.	1,66	0,85
1896.	1,55	0,84
1897.	1,56	0,83 ¹⁶⁾ .

Ove brojke navodi u svome izveštaju za 1897. godinu direktor rudnika Kreke Sladeček.

Pogledajmo, međutim, na učinak kopača i vozača po čoveku i smeni u q.

	učinak kopača:		
	u pripremi:	u otkopu:	prosečno:
1894.	22,1	31,3	22,8
1895.	22,8	33,7	26,0
1896.	22,9	37,2	26,9
1897.	26,57	47,9	31,2

učinak vozača:	
1894.	41,0
1895.	37,0
1896.	40,7
1897.	40,2 ¹⁷⁾

U odnosu na 1894. godinu učinak kopačevog rada na kraju prvog polugodišta 1898. godine povećao se u pripremanju za 37⁰/₀, a u otkopu za 70,8⁰/₀. A to znači da su rudarski radnici, pri istom metodu otkopavanja, istoj tehnici, organizaciji i stepenu racionalizacije posla, jer se ovi faktori nisu bitno izmenili za ceo posmatrani period, davali za 4 do 5 godina kasnije 50⁰/₀, više uglja!

A da li se, barem u nekom usporenijem tempu, uporedo sa tim povećavala i rudareva zarada?

U izveštaju za prvo polugodište 1898. godine Rudarska uprava u Kreki daje sledeći pregled:

	zarada kopača	zarada vozača:	svih zapo- slenih:	prosečni učinak
1894.	1,77 for.	0,94	1,25	10,2 q
1, polug. 1898.	1,73 for.	0,89	1,20	140,0

Ovo opadanje zarade je nominalno. Kakav je pad realne nadnice, teško se može tačno ustanoviti zbog nepostojanja statističkih podataka, ali je poznato da je talas skupoće bio zahvatio celu Monarhiju prelaskom na zlatno važenje, valutnom reformom od 1892. godine. Ovo je izazvalo naročito velik skok cena prehrambenih artikala. Međutim, u BiH je, sem toga, 90-tih godina došlo do pojačane potražnje potrošačkih artikala i usled sve većeg broja radništva, službenika i vojske u gradovima i uopšte zbog naglog razvitka industrije i zanatstva zahvaljujući pojačanoj investicionoj izgradnji. Kupovna

¹⁶⁾ Uporedi GZ 3934/98 i izveštaj Rudarske uprave Tuzla od 10. XII, 1897.

¹⁷⁾ Izveštaj Rudarske uprave Tuzla od 10. II, 1897, DAS.

snaga novca je znatno opala i zbog disažija srebra i zlata, to jest opadanja vrednosti srebrnih forinti kojima su bile isplaćivane nadnice. Ali pustimo samog direktora Sladečeka da prokomentariše ove poslednje cifre o zaradama i prosečnom učinku rudara. On u izveštaju kaže:

»Ovde se, međutim, mora uzeti u obzir to da je Rudarska uprava u sadašnje vreme morala dopustiti da radnici nešto više zarade, jer je u sadašnje vreme zavladao velika skupoća¹⁸⁾. To je razlog što se prosečna zarada po čoveku i smeni podigla na 120 krajcara, te je tako za 10 krajcara više od prosjeka za poslednje dve godine«.

Kad se uporede ovi podaci sa podacima o zaradama i učincima iz kraja osamdesetih godina, onda se tek vidi kakvo je obaranje nadnica izvršeno i kakav je sistem preznojavanja i ceđenja poslednje ruda-reve radne snage zaveo ovaj čovek, sprovodilac Kalajeve ofanzive na radničke nadnice¹⁹⁾.

Krajem devedesetih godina iz izveštaja Kreke za 1898. godinu vidi se koliko je porasla intenzifikacija rada, pa time i eksploatacija radnika. Uprkos znatno povećane proizvodnje, broj uposlenih nije porastao. Naprotiv, broj radnika se smanjio sa 457 u 1897. na 396 u 1898, dok je broj činovnika i nadglednika (20) ostao isti. Najviše se smanjio broj kopača (za 14), dok pomoćnih kopača (za 5) i čistača (za 32) nije toliko pao. U toku 1898. godine rudnik su napustila 33 strana kopača. Ili gotovo 50% od njihovog broja. U istom izveštaju za 1898. uprava Kreke navela je da je ukupan broj ostvarenih nadnica opao sa 119.579 u 1897. na 106.844 u 1898. godini, to jest za 10.6%, dok je istovremeno broj radnika opao za 13.2%. A proizvodnja je međutim porasla u toj godini za 11.1%. To se objašnjava jedino time što je učinak rada u rudniku znatno porastao. U odnosu na prethodnu godinu on je 1898. godine porastao kod kopača u pripremanju za 15.8%, u otkopavanju za 10.8%, a prosječno za 23.5%. Ako analiziramo i kretanje učinka vozača i drugih kategorija onda se prosečno učinak po čoveku i smeni podigao za 20,6%. To objašnjava porast neto-dohotka Kreke za 1898. godinu. U toj godini on je iznosio 73.982. forinte i 86 krajcara, te je za 32.000 forinti bio veći od onog koji je bio planom predviđen. Povećanje neto-dohotka za gotovo 100% moglo se, naravno, postići pre svega povećanjem same proizvodnje. Ali drugi, zapravo osnovni izvor udvostručenog neto-dohotka, treba tražiti u porastu radnog učinka.

Fluktuacija i osipanje stranih kopača iz rudnika Kreka dobili su već takve srazmere da je tamošnja Rudarska uprava morala da u 1898. godini barem koliko-toliko poveća nadnice kopačima i vozačima, a pogotovo kovačima, bravarima i ložaćima, koji su uprkos višegodišnjeg zaposlenja u rudniku takođe pomišljali da ga napuste.

¹⁸⁾ Kurziv naš — M. G.

¹⁹⁾ O direktoru Sladečeku, toj najcrnijoj figuri kolonijalnog eksploatatora, proširila se tužna slava zahvaljujući pisanju radničke štampe širom Monarhije i Evrope.

U svome inspekcijom izveštaju za istu godinu rudarski nadsavetnik Franc Peh izveštava ZMF da je u 1896. godini u rudniku Kreka radilo 494 radnika, a proizvodnja je iznosila 1,609.000 q uglja, dok se u 1898. sa 396 ljudi proizvelo 1,609.000 q. Tako se prosečni učinak radnika u jednoj smeni povećao za dve godine sa 10,48 q na 15,07q. Franc Peh dalje navodi:

»U postizanju tako povoljnog rezultata nije malo doprinela i stabilizacija radnika, što se delimično postiglo primenom statuta B. B. i uvođenjem starosnog dodatka, te se može očekivati da će se pozitivan uticaj ovih institucija, njihovim planskim usavršavanjem, ubuduće pokazati još efikasni²⁰).

Ako je birokratija začarani krug u kome oni odozgo lažu onima dole, i oni odozdo lažu onima gore, dakle labirint laži, gde svi sve lažu, onda se to dobro vidi iz ovog navođenja Franca Peha koji ističe »stabilizaciju radne snage« kao jedan od elemenata poslovnih uspeha.

U svome izveštaju koji je poslao ZMF godinu dana kasnije Franc Peh mora ipak da navede prave razloge rentabilnosti rudnika Kreke i da prizna sve veću fluktuaciju radništva, kao i sve veći broj nesrećnih slučajeva na radu.

U tome svom izveštaju on, između ostalog, navodi i ovo:

»To je (to jest uspesi — M. G.) bilo postignuto jedino pomoću povećane proizvodnosti rada, koja je po čoveku i smeni za taj period porasla sa 10 q na 15 q, što znači da se broj radnika u daleko manjoj meri povećavao nego što se povećavala proizvodnja.

Međutim, sada je proizvodnost rada dosegla svoju prirodnu granicu i u daljnjem će se kroz neko vreme, zbog forsiranog rada u pripremanju, nešto sniziti, a pošto plasman uglja stalno raste, došlo je i do povećanja broja ljudstva na 550 (kurziv naš — M. G.).

U angažovanju novih radnika iz okolnih sela pokazuje se ta nezgoda što će ove valjati tek priučiti radu, kao i zbog toga što oni teški rad (harte Arbeit) vrlo lako opet napuštaju, te dolazi do velike fluktuacije u ljudstvu, usled čega pati proizvodnja, a nesrećni slučajevi su sve brojniji.

Zbog toga se preduzima sve što se može kako bi se marljivi radnici privukli ovamo iz većih udaljenosti, pa ako se pokaže potreba da se angažuju i strani radnici iz Monarhije, koji bi poslužili kao učitelji domaćim radnicima²¹).

Ova ofanziva na nadnice po rudarskim i drugim erarnim preduzećima u Bosni produžila se i do ovog veka, sve do 1906. godine. Tako je već polovinom 1901. godine nadsavetnik Peh izdao u ime ZMF naređenje Rudarskoj upravi u Kreki da pređe na daljnje sni-

²⁰) Pres, BiH, br. 1915 od 20. III, 1899.

²¹) Inspekcijom izveštaj Franca Peha od 22. avgusta 1900. GZ 9662, BH, 1900.

žavanje »gedinga«, jer su, kako on navodi, radnikove nadnice bile porasle na nivo od 3.55 kruna za kopače i na 2 krune i 89 helera za pomoćne kopače.

U toku 1902. godine u Kreki je radilo 663 čoveka, od čega je bilo 8 činovnika i 13 nadzornika. Od ukupnog broja je bilo 8 činovnika i 13 nadzornika. Od ukupnog broja zaposlenih 81% bili su Bosanci, dok je od 180 kopača 73% otpadalo na domaće. U toku godine napustilo je posao u rudniku 18 kopača i 10 pomoćnih kopača. Glavni razlog ove fluktuacije leži u sve težem radu i sve manjim zaradama. Ove zarade su, u odnosu na 1901. godinu, opale za kopače sa 3,259 kruna na 3,239, odnosno za 2 helera, dok su zarade pomoćnih kopača bile snižene za 8,6 helera. U celini, prosečne nadnice su se snizile za 14,4 helera, dok je istovremeno učinak po čoveku i smeni dalje porastao za 4,4%.

U toku 1903. godine direktor Sladeček se opet hvališe pred svojim pretpostavljenima u ZMF u Beču sa »značajnim rezultatima« koji su bili postignuti. Setimo se da je 1894. godine prosečan učinak kopača Kreke u otkopavanju bio 31 q, a sada, nakon 8 godina, on iznosi 51 q. U fazi pripremanja ova razlika je 22.1 q naprama 44.2 q. To znači da je učinak kopača u istom vremenskom razdoblju naglog obaranja nadnice porastao za oko 90%! Videli smo da je ovaj učinak postizavan uglavnom na račun krajnjeg fizičkog iscrpljivanja, jer o nekoj mehanizaciji i bitnoj racionalizaciji procesa rudarske proizvodnje u Kreki u toku austrijskog perioda ne može biti govora ako imamo u vidu današnji buran proces usavršavanja rudarske tehnike u svetu i kod nas²²⁾.

Teške povrede i smrtni slučajevi rasli su iz godine u godinu. A šta da se kaže o zdravstvenom stanju rudara i njihovih porodica uopšte?

Evo jedne tabele iz izveštaja direktora Sladečeka od 1903. godine, koja je vrlo rečita:

Godina	Dana bolov.	Pacijenata			Smrtnih slučajeva			slu- porođaja	Izdaci za ba- bicu K.	Ukupni izdaci K ^h	Imovina na kraju godine K ^h
		muški	žena	dece	muški	žena	dece				
1901.	5.806	878	191	304	7	5	55	42	292	15.133.57	5.481.61
1902.	4.505	730	213	325	4	6	33	122	700	12.507.06	6.815.08

Ova tabela pokazuje da je svaki radnik bolovao u godini oko 10 dana, da su bolovali tako reći svi radnici, a jedan njihov deo bolovao je i po dva puta, da su bolovale tako reći i sve žene rudara, dok je broj smrtnih slučajeva kod dece u 1901. godini bio veći od broja priraštaja.

²²⁾ Pisac ovih redova nije rudarski stručnjak. Međutim, proučavanje celokupne austrijske dokumentacije o rudniku Kreka, koja se nalazi u DAS i koja je vrlo opsežna, daje dovoljnog osnova za ovakvu opštu tvrdnju.

Dakle, šta vidimo? Vidimo pravu »Ruubwirtschaft«, i to ne samo u pogledu korištenja prirodnih bogatstava nego i u pogledu reprodukcije same radne snage. Dalje, tabela pokazuje da je na svakog desetog radnika Kreke otpadalo po jedno umrlo dete, a ova činjenica je utoliko poraznija što je tada u Kreki radio priličan broj neoženjenih radnika. Dakle, »značajni« rezultati direktora Sladečeka u proizvodnji značili su istovremeno i pomor rudarske dece, desetkovanje broja radnika i postepeno istrebljivanje buduće generacije. Jer, na 600 radnika Kreke bilo je u jednoj godini 55 smrtnih slučajeva u njihovom podmlatku. I u takvim teškim uslovima aktiva bolesničke kase se povećava za oko 25 do 30%, a to na taj način što se broj dana bolovanja smanjio u 1902. godini u odnosu na prethodnu za oko 23%. Trostruko veći priraštaj u 1902. godini, u odnosu na prethodnu, simptom je koji zapravo govori o krajnjem sredstvu radničke klase da se biološki održi pred opasnošću izumiranja, i on više karakteriše to nego što bi, kao što to Sladeček želi da prikaže, značio poboljšanje situacije. Sve to govori o austrijskoj kolonijalističkoj vučijoj gladi za profitom po svaku cenu.

Tako je to sve išlo do 1906. godine. Veliki pokret, strujanja unutar radničke klase, i najzad »eksplozija« u generalnom štrajku 1906. godine zahvatile su i rudnik Kreku.

Sve protivrečnosti koje su bile kondenzovane u odnosima između rada i kapitala na poprištu Bosne i Hercegovine dobile su nagao i dramatičan tok.

Kotarski ured za grad Donju Tuzlu šalje Okružnoj oblasti dne 21. maja 1906. g. ovakav izveštaj:

»Dostavlja se najponiznije na visoko i blagonaklono dalje nahodenje ovaj akt s tim što Vas na kraju izveštavamo da rudari jutros nisu hteli doći na posao i da su se sa svojim ženama iskupili pred rudnik. Na intervenciju policijske vlasti koja je pokušala da radnike skloni da siđu u jamu, radnici nisu odgovorili. Oni su zahtevali da budu primljeni od strane vlasti da bi izneli pred njom svoje zahteve«.

Odgovor Kalaju i sprovodniku njegove politike obaranja nadnica u Kreki bio je čvrst stav »spontano — organizovanog« radništva, koje je u svojoj predstavi vlastima u Tuzli između ostalog reklo:

»Tako dalje ići ne može, pošto to naše snage dalje iznositi ne mogu te smo već sasvim istrošeni!«

СНИЖЕНИЕ ОПЛАТЫ РАБОЧЕГО ДНЯ ШАХТЕРАМ КРЕКИ В КОНЦЕ 19 ВЕКА РЕЗЮМЕ

На основании австрийских документов из фонда ЗМФ автор решил использовать пример рудника »Креки«, как факт, и показать смену фаз в политике Австро-Венгрии на территории Боснии и Герцеговины.

Инициатором этой новой фазы колониальной политики был министр Калай. Она заключалась в требовании ЗМФ снизить как можно больше оплату рабочего дня в государственных предприятиях, увеличить интен-

сивность труда, сменить местными рабочими рабочих из Монархии, которые работали в начальной эксплуатации в предприятиях на территории БиХ, потому что здесь в первые 10—15 лет оккупации капитал не мог найти то, что его делает капиталом — рабочий класс. Эта смена иностранных рабочих местными значила не только расширение капитала в БиХ, но и давала возможность ограничить экономическое, политическое и культурное развитие рабочих. Калай дал директиву выбросить из предприятий всех иностранных рабочих, которые распространяют идеи социализма, всех рабочих «политически неблагонадежных».

Не имея обширной документации, писатель сосредотачивает внимание на примере рудника «Крека», веря, что на этом примере можно сделать общие выводы о новой фазе колониальной эксплуатации. Почему автор это считает возможным? Потому что рудник открыт Веной и руководили им прямо из Вены, из ЗМФ. Как энергетическая база индустрии, этот рудник был одним из центральных материальных узлов комплексного развития индустрии и планирования государственно-капиталистических соотношений.

Директивы ЗМФ горному инженеру Примеру во время перехода в новую фазу колониальной политики в экономике были непонятны и неразумны. Пример, как хороший специалист по горному делу, не согласился с начальством. Он не мог понять почему рудник «Крека», как колониальное предприятие, нельзя сравнивать с рудниками угля Монархии, когда решается вопрос смены опытных рабочих из Монархии местными рабочими, снижения материальных расходов производства и интенсификации труда. Именно отношение к требованиям этого инженера, которые, несмотря на их рациональность, не были удовлетворены, указывает на стремление колониалистов при помощи административных мер создать местные «живой инструмент» капитала. Пример предупреждал начальство из Вены, что новая политика оплаты рабочего дня и удаления иностранных рабочих может закончиться большими неприятностями: несчастные случаи, флюктуация и сокращение рабочей силы, забастовки, болезни, смерть. Но все это не помогло. И с рабочей силой оккупанты поступили «Raubwirtschaft»-жульническим образом.

Автор ссылается на статистические данные, которые говорят о снижении оплаты рабочего дня и повышении производительности труда во всех фазах шахтерской работы: оголение, приготовление и добыча угля. Инженер Пример был снят, а на пост директора «Креки» назначен, пользующийся дурной славой, Сладечек, которого шахтеры БиХ запомнили как одного из бесовских организаторов колониального грабежа.

Полное физическое изнурение шахтеров напоминает эпоху первоначальной аккумуляции в Англии, которую показали на фактах и проанализировали Маркс и Энгельс. Вторая фаза колониальной политики подготовила третью, в которой быстро организовывалось и развивалось рабочее движение всеобщей забастовки 1906 года.

Автор цитирует в конце слова из жалобы шахтеров окружным властям в Тузле 21 мая 1906 года: «Так дальше продолжаться не может: мы не в силах больше терпеть, мы полностью израсходованы».

Это был естественный ответ на политику министра Калая, который хотел усилить эксплуатацию и создать от БиХ эльдорадо экстраприбыли для государства и частного капитала Вены и Будапешта.